

УДК 323.2 (497.2)

Прокопець Л. С.

### ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА БОЛГАРІЇ НА ПОЧАТКУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті досліджено зовнішню політику Болгарії, яка впродовж 90-х рр. фактично здійснила переорієнтацію на західні структури (НАТО, ЄС та інші). Автор наголошує, що нову зовнішню політику країни, її європейську орієнтацію, слід розглядати в тісному зв'язку зі здійснюваними радикальними соціально-економічними й політичними змінами, мирним переходом до демократичного суспільства, багатопартійністю і ринковою економікою, чітким дотриманням прав і свобод людини. У зовнішній політиці Болгарія прагнула до створення максимально сприятливих міжнародних умов, щоб завершити демократичну трансформацію та створити систему національної безпеки держави.

Ключові слова: Республіка Болгарія, зовнішня політика, НАТО, Росія, Європейський Союз, політична трансформація, посткомуністичні країни.

*Прокопець Л. С. Внешняя политика Болгарии в начале демократической трансформации.*

В статье исследована внешняя политика Болгарии, которая на протяжении 90-х гг. фактически осуществила переориентацию на западные структуры (НАТО, ЕС и другие). Автор отмечает, что новую внешнюю политику страны, ее европейскую ориентацию, следует рассматривать в тесной связи с осуществляемыми радикальными социально-экономическими и политическими изменениями, мирным переходом к демократии, многопартийностью и рыночной экономикой, четким соблюдением прав и свобод человека. Во внешней политике Болгария стремилась к созданию максимально благоприятных международных условий, чтобы завершить демократическую трансформацию и создать систему национальной безопасности государства.

Ключевые слова: Республика Болгария, внешняя политика, НАТО, Россия, Европейский Союз, политическая трансформация, посткоммунистические страны.

*Prokopets L. S. Foreign policy of Bulgaria at the beginning of democratic transformation.*

The article examines the foreign policy of Bulgaria, which for 90 years have effectively shifting the focus to Western structures (NATO, EU and others). The author notes that the new foreign policy of the country and its European orientation should be seen in close connection with the rendered radical socio-economic and political changes, rapid peaceful transition to democracy, market economy and multiparty system, strict observance of human rights and freedoms. In foreign policy, Bulgaria has sought to create a favorable international environment to complete the democratic transformation and create a system of national security.

Key words: Bulgaria, foreign policy, NATO, Russia, the European Union, the political transformation, post-communist countries.

При всьому «зачаруванні» держав ЦСЄ постреволюційною свободою, їх прагнення здобути чи відновити європейську ідентичність визначалося передусім прагматичними соціально-економічними і політичними факторами та міркуваннями. Нова політична ситуація на континенті поставила перед посткомуністичними країнами складні питання, пов'язані з формуванням нового внутрішнього і зовнішньополітичного курсу. Ці питання торкалися нової розстановки сил у Європі і того, як їм будувати свою політику в сфері безпеки, які напрями політики вважати першочерговими для створення сприятливих зовнішніх умов вирішення внутрішніх проблем, на які політичні сили Європи орієнтуватися тощо. Питання бурхливо обговорювалися в країнах ЦСЄ і в ході дискусій вироблялися

конструктивні підходи до їх вирішення. До цих питань звертались у своїх дослідженнях науковці С. Ганжа, Е. Задорожнюк, Ю. Зудінов, І. Кристев, В. Поздняков, А. Тодоров та інші.

Мета даної статті полягає у дослідженні зовнішньої політики Республіки Болгарія в 90-х роках ХХ ст., тобто на початку демократичної трансформації.

На тлі краху системи соціалізму, природною і привабливою моделлю суспільного розвитку вбачалася західна з її порівняно стабільною і ефективною економікою, сталими і сильними демократичними інститутами, розвинутою соціальною сферою, надійною системою колективної безпеки. В залежності від ситуації в конкретній країні на початку 90-х рр., від розстановки опозиційних сил в ідейно-політичній боротьбі як взірць для наслідування висувалися різні конкретні моделі: шведська, англійська чи американська двопартійна політична система, іспанський варіант досягнення громадянського миру тощо. Більшість впливових громадсько-політичних сил (одні – без будь-яких суттєвих застережень, інші – з певною пересторогою) пропонували «вписатися» в політичний і економічний простір Заходу, освоїти його основні цінності. Втім, постійним рефреном звучало застереження про врахування і збереження національної самобутності й історичних традицій своїх країн.

Різні події у світі прискорювали процес прийняття країнами рішення про вектор подальшого розвитку. Розпуск ОВД створив для колишніх її членів складні проблеми. Вакуум безпеки в регіоні загострив потребу вироблення стратегії національної безпеки для країн ЦСЄ. Виникли труднощі з реалізацією договору про збройні сили й озброєння в Європі, адже раніше переговори про договір вели на блокувній основі, а після розпаду ОВД і СРСР встановлені в договорі квоти вимагали перегляду. Отже, політичні еліти країн ЦСЄ швидко шукали шляхи вирішення проблем забезпечення національної безпеки.

Вони звертали свої погляди найперше до чинних на Заході військово-політичних і економічних інститутів: НАТО, Європейського Союзу тощо. Особливого значення надавали співробітництву з НАТО, розраховуючи забезпечити собі і всьому регіону сприятливі політичні, а в перспективі й економічні умови розвитку. Падіння Берлінського муру в 1989 р. як символу кінця епохи холодної війни і розпад СРСР у 1991 р. відкрили шлях до діалогу і співпраці між Заходом і Сходом. Зміни спонукали утворення клімату безпеки і НАТО використало цю нагоду, щоб адаптувати Альянс до нових умов. НАТО запросило нових членів, розвивало нові форми партнерства для поширення миру і стабільності в євроатлантичному регіоні [8, с. 2]. Тож Захід не заперечував проти розширення НАТО на Схід Європи.

Політична еліта Республіки Болгарії (РБ), як і інших країн регіону, формувала свій зовнішній курс саме з урахуванням європейської орієнтації. «Намічаючи свої зовнішньополітичні принципи, пріоритети й акценти у відповідності з сучасними внутрішніми і зовнішніми реаліями, ми керуємося суверенними правами і корінними інтересами країни, які визначають нашу нову зовнішню політику як демократичну, національну, співзвучну з загальнолюдськими принципами, – відзначав у 1991 р. міністр закордонних справ Болгарії В. Вилков. – Філософія зовнішньої політики – сфера, щодо якої існує найвищий ступінь консенсусу і в парламенті, і серед політичних сил, і серед громадської думки в країні. Ми вважаємо, що наша сучасна стратегія на міжнародній арені є реалістичною, прагматичною, багатосторонньою. Її полівалентність зовсім не виключає наявності пріоритетів, один з них – європейська орієнтація – займає головне місце» [5].

Такий зовнішньополітичний курс країни виглядає цілком природним і закономірним. Болгарія – одна з найдавніших країн континенту і належить до Європи не лише за географічною й історичною ознаками, але й політичною, духовною, інтелектуальною. Це – колыска слов'янської писемності і культури, яка внесла певний вклад у розвиток багатой європейської цивілізації. З кінця 1989 р. однозначно утвердилася орієнтація країни на інтеграцію в європейський політичний і економічний простір [3, с. 44]. Впродовж 90-х рр. Болгарія не лише декларувала, а й приймала офіційні документи, оформляючи наміри

приєднатися до найважливіших міжнародних інституцій, які уособлюють собою «велику Європу» – ЄС і НАТО.

Відомо, що претенденти на вступ до ЄС і НАТО повинні відповідати досить жорстким критеріям у політичній, економічній, правовій та військовій сферах. Основні вимоги до країн-кандидатів на повне членство включають: забезпечення в даній країні верховенства закону, дотримання прав і свобод людини, гарантію прав національних меншин, врегулювання на базі міжнародних правових норм територіальних, етнічних та інших протиріч і суперечок з іншими державами; включення в єдине правове поле Євросоюзу, що крім іншого, передбачає передачу останньому частини прав, пов'язаних з національним суверенітетом; наявність ринкової економіки, здатної витримати конкуренцію, в тому числі і серед країн ЄС; встановлення громадського контролю над військовими відомствами; реорганізацію і приведення у відповідність із стандартами НАТО збройних сил і озброєння, інфраструктури і бюджету [15, с. 6–8]. Щоб досягнути бажаного, Болгарія свідомо вирішила пройти важкий і довгий шлях змін та реформ.

Болгари свідомо вели переорієнтацію держави з раніше пріоритетних політичних і економічних відносин з СРСР на країни Заходу, що пояснювалось закінченням епохи холодної війни, руйнацією комуністичних ідеалів і центральної ролі Москви, як лідера центрально-східної частини Європейського континенту, переходом практично всіх держав-колишніх членів РЕВ до об'єктивно необхідних реформ у кожній сфері життєдіяльності суспільства.

Можна констатувати, що країні вже вдалося досягнути значних практичних результатів. Так, у 1992 р. Болгарію прийняли в Раду Європи, а в травні 1994 р. вона першою серед посткомуністичних країн зайняла посаду голови в цій організації. Того ж року РБ одержала статус асоційованого члена Західноєвропейського Союзу, а з лютого 1995 р. отримала аналогічний статус в ЄС. Угода з ЄС про асоційоване членство дала формальне право претендувати на повне членство і відповідні привілеї. У грудні 1995 р. у Мадриді РБ подала офіційну заяву на повноправне членство в ЄС. Країна поступово втілювала в життя своє прагнення до інтеграції в європейські структури [15, с. 40].

У березні 1997 р. уряд РБ подав заяву про вступ до НАТО. Зазначимо, що країна в числі перших включилася у натовську програму «Партнерство заради миру» (ПЗМ), започатковану в 1994 р. для співпраці між НАТО та країнами – не членами Альянсу. Болгарія співпрацювала з НАТО за Індивідуальною програмою партнерства. Такі програми, що виходили за межі діалогу і співробітництва, відіграли вирішальну роль у становленні тривалих відносин між країнами-партнерами й Альянсом. У 1997–1999 рр. ПЗМ було вдосконалено шляхом розширення і поглиблення діяльності у сфері політики, безпеки, військового й інституційного розвитку. Політичні консультації між країнами-партнерами та НАТО теж розширювалися. Вони включали: розвиток спроможності країн-учасників програми ПЗМ до співпраці з силами НАТО; розвиток співпраці у підготовці країн-партнерів до участі в операціях з підтримки миру, пошуково-рятувальних і гуманітарних операціях; сприяли прозорості процесу військового планування та розробки оборонного бюджету; посилення спроможності країн-партнерів робити внесок в операції ООН і ОБСЄ; забезпечення демократичного контролю над збройними силами [8, с. 10]. Безперечно, це позитивно впливало на політичний та економічний розвиток країн-партнерів.

Виступаючи в квітні 1997 р. перед Парламентською асамблеєю Ради Європи (ПАРЕ), Президент Болгарії П. Стоянов визнав, що його країна в порівнянні з іншими державами ЦСЄ відстає в рівні готовності до приєднання до НАТО. Проте він підтвердив раніше висловлювану схильність Болгарії до принципу рівних стартових можливостей. Уряд РБ вважав, що переговори про вступ до НАТО повинні розпочатися одночасно з усіма кандидатами, в іншому ж випадку болгарський народ втратить впевненість у своєму прагненні до атлантичної інтеграції [11]. На думку Президента, Болгарія має переваги в порівнянні з іншими претендентами: геополітичний статус країни, добрі відносини з

сусідами, бездоганна поведінка під час міжнародного «юго ембарго», висока технологічна і загальна культура болгар [11].

Посол Болгарії зі спеціальних доручень при НАТО С. Тафров у час зустрічі з представниками держдепартаменту і Пентагону вказав на чудові взаємини Болгарії з її сусідами, відсутність у неї територіальних претензій; зазначив, що країна має однаково добрі відносини з членами НАТО – Грецією і Туреччиною. Також він навів досить цікаву й оригінальну історичну аналогію: примирення Болгарії з Грецією і Туреччиною порівняв з примиренням між Францією і Німеччиною після Другої світової війни. Він вважав, що Болгарія вносить в НАТО надійність [11]. Однак, для НАТО цього виявилось недостатньо, а принцип рівних стартових можливостей не спрацював.

У 90-х рр., зважаючи на стан економіки та соціальні негаразди Болгарії, навіть найбільші оптимісти мало вірили в те, що вона в найближчі десятиліття зможе адаптуватися до жорстких вимог євростандарту, стати повноцінним учасником євроатлантичного економічного простору. Але незаперечним фактом було й те, що для досягнення своїх прагнень Болгарія примножувала зусилля, щоб набути і ствердити такий власний імідж, який би задовольнив тих, від кого залежало прийняття поданих нею заяв. Коли ЄС визначився щодо країн, які впродовж найближчих років будуть включені до його складу при розширенні до 25–28 країн, серед кандидатів на вступ була й Болгарія [4].

Вступ до ЄС і НАТО – «цивілізаційний вибір», як його називали ЗМІ Болгарії, підтримувала (безумовно, чи з певними пересторогами) більшість впливових громадсько-політичних сил країни. Болгари надавали важливого значення досягненню повноправного членства в основних європейських і євроатлантичних структурах. Реалізація цього вибору розцінювалась як надійна гарантія повного розриву з тоталітаризмом та забезпечення демократичних змін. Президент П. Стоянов заявляв, що «успіх Болгарії можуть принести два стовпи, на яких базується наша зовнішня політика, – вступ до ЄС і НАТО. Визнаючи ці пріоритети, розвиваючи партнерство з цими організаціями, ми стимулюємо стійкий процес створення демократичних інститутів і ринкових механізмів» [9, с. 7].

Варто відзначити, що всі роки посткомуністичного періоду Болгарія спостерігаючи за тим, як колишні європейські члени РЕВ і ОВД поволі, але цілеспрямовано відвертаються від Росії (що рішуче виступала проти НАТО) до Заходу – сама прагне мати з нею добрі відносини. Підкреслюючи відсутність альтернативи членству країни в НАТО, болгарські політики не могли не рахуватися з позицією Росії в питаннях про розширення Альянсу, вказуючи, що з нею потрібно розвивати дружні відносини й її не можна залишати поза системою європейської колективної безпеки. «Я не раз підкреслював, – казав П. Стоянов, – що наше бажання вступити в НАТО ні в якій мірі не варто тлумачити як виклик чи, не дай Боже, ворожий акт щодо Росії...» [9, с. 7].

Але існували й інші думки. Так, голова болгарського МЗС Н. Михайлова, наприклад, заявляла, що неприпустимо, щоб «треті країни» накладали вето і контролювали процес розширення НАТО [7]. Не важко здогадатися, що в словах «треті країни» є натяк на Росію. З цього видно, що Болгарія прагнула проводити самостійну зовнішню політику. І це має пояснення. По-перше, вона в політичному сенсі тісніше, ніж колишні соціалістичні країни, була пов'язана з Росією до відомих подій листопадової революції 1989 р. І не тому, що копіювала найближчу собі по духу країну, яка по-суті відрізнялася лише за розмірами територій, але також, напевно, і тому, що була більше ніж інші пов'язана з Росією економічно.

По-друге, ставлення до «натовської теми» по віялу політичного ландшафту Республіки Болгарія дуже відмінне. Пояснимо деякі позиції тогочасних активних політичних акторів щодо внутрішньої розстановки політичних сил. Так, на позиції Болгарської соціалістичної партії (БСП) впливало існування різних течій – від «ортодоксів» до «реформаторів», які по-своєму трактували проблему членства. У програмних документах БСП середини 90-х рр. записано, що «найсприятливішим було б, якби взаємодія і можливе приєднання Болгарії до

НАТО супроводжувалося трансформацією цієї організації в універсальну систему загальноєвропейської і глобальної безпеки, що дасть можливість брати в ній участь всім європейським державам, включаючи і Росію» [12, с. 16]. Для Руху за права і свободи (РПС) електорат, який складається переважно з болгарських турків і мусульман, членство в НАТО важливіше, швидше всього, з погляду на можливість перетворення Болгарії в союзницю Туреччини. Це допомогло б РПС збільшити вплив на внутрішню політику країни, домогтися покращення становища турецької національної меншини. Очевидно тому, ще в 1990 р. лідер РПС А. Доган заявляв, що шлях Болгарії в Європу лежить «через Босфор і ісламський світ» [1]. Болгарський Бізнес Блок (БББ) – партія дрібних і середніх підприємців вважала, що поспішати до НАТО не варто, тому що це надто витратна справа, і не дає повної гарантії безпеки. Лідери БББ вважали, що в сфері національної безпеки Болгарія повинна покладатися на власні ресурси, зміцнюючи свою обороноздатність і активізуючи зовнішню політику [12, с. 18]. Тож очевидно, що кожна з партій болгарського парламенту мала свою позицію у вирішенні проблеми, визначену її соціальною базою, програмними цілями, політичною кон'юнктурою, власними розрахунками плюсів і мінусів, які може принести членство в НАТО [6, с. 393]. А уряд був змушений враховувати всі точки зору і вибрати єдино правильний шлях.

По-третє, вирішуючи проблеми відповідності критеріям Євросоюзу Болгарія була змушена змінити структуру своєї економіки, що передбачало пріоритетний розвиток сільського господарства та туризму [16, с. 4–6]. І перше, і третє без активної взаємодії болгарського і російського ринкових просторів неможливе. Росія звикла до болгарських поставок ще за радянських часів і цей шлях був добре апробований. Стосовно туризму, то знання більшістю болгар, особливо тими хто працює в цій сфері, російської мови і близька до неї болгарська, дозволяють росіянам чудово відпочивати на болгарських курортах, значно дешевших, ніж в інших країнах Чорно- і Середземноморського узбережжя Європи, що водночас не поступаються їм за комфортабельністю. Разючі зміни на краще в болгарському туристичному бізнесі відбулися доволі швидко, завдяки вдалій моделі приватизації і відповідних заходів з боку уряду, що забезпечив напрочуд сприятливий податковий клімат для своїх підприємців.

По-четверте, Софія серйозно будує свої взаємини з Москвою в плані створення сприятливих умов для подальшого споживання російської нафти й газу. При цьому інтереси вступу Болгарії в НАТО й ЄС тісно пов'язані з поставками з Росії. Так, з одного боку, ЄС вимагав від Софії закриття двох із шести енергоблоків на АЕС «Козлодуй». Болгари розуміли, що це може перетворити країну з експортера в покупця електроенергії. Тому болгарський уряд вже в жовтні 2000 р. опублікував програму структурної перебудови своєї енергетичної галузі, після чого російський «Газпром», що мав у РБ дочірнє підприємство АТ «Топенерджі», прискорив будівництво нових енергетичних потужностей у РБ, щоб ліквідувати прорив, який утворився [15, с. 30].

Водночас чотири енергоблоки в Козлодуй, які працюватимуть і далі – вимагають ядерного палива. Тому необхідно було швидко вирішити долю чотирьохсторонньої угоди про транспортування в Болгарію з Росії, через територію України і Молдови, ядерних матеріалів для цієї АЕС. Відомо, що серед інших питань В. Путін під час візиту до Молдови обговорював і це питання. Вказана проблема до певної міри ускладнювалась тим, що РБ, яка раніше завжди працювала на ядерному паливі Росії, в міру наближення до вступу в ЄС дещо змінила власний вектор схильності. Дирекція АЕС «Козлодуй» заявила про наміри купувати уран на конкурентних засадах і в кінці 2000 р. оголосила тендер на поставку палива для 5-го і 6-го енергоблоків, причому до участі в ньому запросила лише дві компанії – традиційного російського постачальника «Атомекспорт» і британську фірму BNFL, з якою підписала угоду про участь у конкурсі. Тож монополія Москви була порушена, хоча росіяни мали переваги: вони завжди не лише постачали паливо, але і забирали ядерні відходи, забезпечуючи замкнутий цикл, а британська сторона цього не могла зробити [7].

Щодо нафти, то російська компанія «ЛУКОЙЛ» закупила 51 % акцій найбільшого болгарського концерну «Нафтохім» і разом з РБ бере участь в американському проекті будівництва трансбалканського нафтопроводу з Бургаса (Болгарія) в албанський порт Влера протяжністю 900 км. Він пройде через Болгарію, Македонію та Албанію, щоб розгрузити експлуатацію по перевезенню каспійської нафти через турецькі протоки Босфор і Дарданелли, які з'єднують Чорне і Середземне моря.

Втім, незважаючи на прагнення вступити в ЄС, який планує створити свої військові структури, та в НАТО, Болгарія активно цікавиться російською зброєю і військовою технікою для переоснащення своєї армії. Російські зброярі, в свою чергу, дають гарантії виготовлення зброї за європейськими і натовськими стандартами. Так що і тут болгарсько-російські і болгарсько-європейські інтереси тісно переплітаються.

Описані події розгорталися на тлі спільного засідання Ради ЄС, що відбулося в Люксембурзі на рівні міністрів МЗС країн-членів з головами МЗС 12 країн, які вели переговори про вступ до Євросоюзу. У час зустрічі, як свідчать ЗМІ, ЄС проявляв стриманість і обережність, а 12 кандидатів, серед яких і Болгарія, – нетерплячість. Переговори вступили у вирішальну стадію з «люксембургською шестіркою», до якої входили Угорщина, Польща, Кіпр, Словенія, Чехія та Естонія, а «гельсінській шестірці», у складі Болгарії, Латвії, Литви, Мальти, Румунії і Словаччини, пообіцяли прискорити переговори.

Підготовку Болгарії до НАТО й ЄС затьмарив політичний скандал. Екс-віце-прем'єру і міністру промисловості РБ О. Божкову (головний представник в ЄС) прем'єр запропонував залишити посаду, оскільки його звинуватили в посадових зловживаннях – причетності до великої афери з виплатою компенсацій власникам нерухомості, відчуженої на користь держави [9, с. 8–9]. О. Божков раніше курував приватизацію, яка зрушила реформи, але мала багато супротивників. Тут також є подібність з російськими проблемами. Цей скандал розворушив ліву опозицію. Побоюючись нових зловживань, лідери трьох провідних опозиційних партій (БСП, РПС та «Європейські ліві») відразу ж виступили зі спільною заявою, в якій запропонували ввести мораторій на ті великі приватизаційні угоди, які в даний момент готував уряд. Перед парламентськими виборами, які планувались на квітень 2001 р., ці партії намагались збільшити свої шанси на перемогу та формування коаліційного уряду. Однак, позиції правих були досить стабільні, і вони продовжували намічений курс, балансує між бажанням вступити в західні структури і не зіпсувати відносин з Росією, з якою мали багато спільних проектів і рис.

Отже, впродовж 90-х рр. у сфері зовнішньої політики Болгарія фактично здійснила переорієнтацію на західні структури (НАТО, ЄС та інші). Нову зовнішню політику країни, конкретніше її європейську орієнтацію, необхідно розглядати в тісному зв'язку зі здійснюваними радикальними соціально-економічними й політичними змінами, прискореним мирним переходом до демократичного суспільства, багатопартійності і ринкової економіки, чіткого дотримання прав і свобод людини. У зовнішній політиці РБ прагнула до створення максимально сприятливих міжнародних умов, щоб завершити демократичну трансформацію та створити систему національної безпеки держави [14, с. 97–98]. На жаль, на реформи в державі періодично негативно впливала складна міжнародна обстановка, обтяжена кризою в Перській затоці, «юго ембарго», війнами у сусідній Югославії, розбалансованість міжнародних фінансових ринків та інші несприятливі фактори [13].

РБ визнає необхідність балансу інтересів з сусідами і країнами, що розміщені далі на Схід. Цей курс РБ у зовнішній політиці дещо відрізняється від інших посткомуністичних країн. Вони прагнуть, відокремившись від країн Східної Європи, пристати до західноєвропейської регіональної ідентичності, обійшовши й ігноруючи свою власну, тобто центральноєвропейську. Проте історія має докази, що одностороння орієнтація лише на Захід (у міжвоєнний період) призвела до Мюнхена, а орієнтація лише на Схід (після Другої

світової війни) також завершилася крахом [2, с. 14]. Вважаємо, що найбільш правильною залишається орієнтація на самих себе, на розвиток самодостатності регіону, тобто – на утвердження нової центральноєвропейської регіональної ідентичності.

Щоправда сучасна Болгарія у цьому розумінні подібна до лицаря на роздоріжжі. Будучи вимушеною йти одночасно і в ліво, і в право, вона обирає єдино правильний шлях – прямо, даючи зрозуміти партнерам на Заході і на Сході, що час поділяти світ на своїх і чужих вже належить історії. При цьому, болгари приймають своїх партнерів з одного й іншого боку широко і привітно.

Водночас історія розпорядилася так, що сучасний шлях РБ у велику Європу лежить через Балкани, через активну і плідну участь у вирішенні субрегіональних проблем, усуненні внутрішніх негараздів і, можливо, звільненні від деяких, властивих їй як державі і як нації «балканських» рис – надмірної масової емоційності, не завжди достатньої толерантності, але при збереженні, звичайно, своїх кращих якостей і традицій. Насамкінець зазначимо, що Болгарія зуміла пройти цей важкий шлях гідно і на початку ХХІ ст. отримала повноправне членство в НАТО й ЄС, зміцнила довіру до себе Заходу, набула досвіду, гарту, які потрібні їй для діяльності в загальноєвропейському й євроатлантичному політичному та економічному просторі.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Ахмет Доган за що толкова нетърпелив да влезе в НАТО? // Отечествен вестник. – 1990. – 11 юли.
2. Задорожнюк Э. Г. Революции 1989 года и поворот к новой региональной идентичности восточноевропейских стран (по материалам Архива Горбачев-Фонда) / Э. Г. Задорожнюк // Славяноведение. – 2000. – № 3. – С. 3–15.
3. Зудинов Ю. Ф. Болгария: трудный путь в «Большую Европу» / Ю. Ф. Зудинов // Славяноведение. – 1999. – № 3. – С. 44–57.
4. Изразява България оправдае високото доверие в Европейския съюз? // День. – 2000. – 14 септември.
5. Интервю на министъра на външните работи на България В. Вилкова / В. Вилков // Труд. – 1991. – 23 мая.
6. Кръстев И. Полупарламентарният режим. Структура и перспективи на партийната система в България (декември 1989 – октомври 1994 г.) // Политически изследвания. – 1995. – № 4. – С. 391–396.
7. Министър Надежда Михайлова заминават от Русия // «24 часа». – 1998. – 22 февруари.
8. НАТО – Теми: Відділ інформації та преси НАТО. – Брюссель, 1999. – 40 с.
9. Петър Стоянов: България постигане на членство в НАТО и ЕС // Компас (ИТАР-ТАСС). – 1999. – № 34. – С. 7–10.
10. Поздняков В. Новыестраны на пороге Европейского Союза / В. Поздняков, С. Ганжа // Международная жизнь. – 1999. – № 3. – С. 37–44.
11. Реч на Президента Петър Стоянов в Парламентарната асамблея на Съвета на Европа // Демокрация. – 1997. – 24 април.
12. Тодоров А. Алиансът като елемент на българския междупартиен дебат / А. Тодоров // България и НАТО: Недовършеният дебат. – София, 1997. – С. 16–17.
13. Трансформація в 1999 р.: звіт про розвиток людського потенціалу в ЦСЄ та СНД [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.un.org/publication>
14. Централно-Восточная Европа и Россия: проблемы трансформации // Новая и новейшая история. – 1998. – № 3. – С. 91–118.
15. Copenhagen Peace Research Institute. (COPRI) // Working Papers. – 1998. – № 15. – P. 1–38.
16. International Monetary Fund // Working Papers. – 1998. – P. 1–27.